

Василь Деревінський

КОНЦЕПЦІЯ ОУН ФРОНТУ СПІЛЬНОЇ БОРІТЬБИ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ

Початок XX сторіччя став часом активізації визвольної боротьби поневолених народів європейського континенту. В контексті цього незворотного визвольного процесу розгорнув свою діяльність український національно-визвольний рух. На його розвиток хоч і вплинула поразка у визвольних змаганнях 1917–1920 років, однак вона не спинила його формування і зміцнення.

Ідеї співпраці між поневоленими народами, які тоді поширювалися в Європі, не були новими для українського визвольного руху. Вони були одним із невід'ємних компонентів політичних та історичних традицій українського народу. Ще з часів козаччини простежується співпраця і взаємодопомога між українцями та іншими поневоленими народами, яка також мала місце в діяльності Кирило-Мефодіївського братства та Центральної Ради. Від них походила ініціатива координувати боротьбу поневолених народів проти спільного ворога – Російської імперії. Ці ідеї взяла до уваги ОУН, а в її етнонаціональній концепції їм відводилося значне місце¹.

ОУН, шукаючи назовні підтримки для боротьби за незалежність України, мало сподівалася на дієвість такої допомоги, зважаючи на домінування в зовнішній політиці будь-якої держави власних інтересів. А відтак, головну свою увагу зосереджувала на налагодженні співпраці з поневоленими народами, тому що становище поневолених народів не давало змоги жодному з них використати інший народ у загарбницьких цілях. Водночас висловлювалося застереження, що всі поневолені народи світу не можуть стати союзниками українського народу в його визвольній боротьбі, оскільки деякі з них заради свого визволення сподіваються отримати допомогу від поневолювачів України, а тому не захочуть вступати в співпрацю з ОУН. Отже, союзником українського народу в цій його боротьбі могли бути лише ті поневолені народи, які прагнули боротися проти поневолювачів України заради спільного визволення. Таким чином, стверджувалося, що неможливо створити інтернаціонал поневолених народів проти окупантів, оскільки цілі різних поневолених народів можуть бути діаметрально протилежними².

¹ Деревінський В. Рівноправність національних меншин гарантувалась // Віче. – 2001. – №8. – С. 122-123.

² Оршан Я. Де стоїмо? – Париж, 1938. – С. 15.

Важливість співпраці між поневоленими народами наголошується у виданій ОУН на початку 1940-х років книжці “Наша боротьба і поневолені народи”, де вказано: “Ми, націоналісти, числимо виключно на розбудову політичної сили українського народу та на самостійницькі змагання поневолених Московою народів (антирадянська спрямованість пояснюється тим, що СРСР тоді контролював майже всі українські землі і здійснював на них репресивну політику. – В. Д.). Ці сили розраховуємо є виключно реальними силами у нашій боротьбі за волю України”³. Таке акцентування уваги ОУН на поневолених радянським тоталітаризмом народах зумовлено тим, що боротьба поодиноких поневолених Росією народів стала однією з причин розвалу Російської імперії. Тому ОУН, беручи до уваги перебіг минулих історичних подій і прогножуючи створення подібної політичної ситуації за чергової війни, проголосила усі поневолені радянським тоталітаризмом народи своїми союзниками⁴.

Ще однією з причин такої позиції ОУН щодо поневолених, зокрема радянським тоталітаризмом, народів була складність завдання, яке стояло перед ОУН. Адже “сорокамільйонний нарід, – як писав П. Полтава, – досить великий, щоб своїми власними силами успішно вести боротьбу зі своїми гнобителями за своє визволення”⁵.

Вперше ідея спільної боротьби поневолених народів в організаційних документах ОУН з’являється в серпні 1939 року в постановях Римського Великого Збору, де було закликано поневолені окупантами народи, що ведуть боротьбу за своє визволення, до співпраці з ОУН⁶. А вже у Маніфесті від грудня 1940 року було проголошено кінцевим завданням боротьби ОУН і боротьби поневолених націй – здобути “свободу народам та людині”⁷. У наступних програмових документах Великих Зборів і конференцій ОУН ідеї створення спільного фронту поневолених націй також надавалося значну увагу. Поставлена ОУН мета мала бути досягнута щодо народів Східної Європи та Азії після розгрому радянського і нацистського тоталітаризму.

Ідею співпраці поневолених радянським тоталітаризмом народів ОУН стала активно пропагувати і поширювати на початку Другої світової війни. На той час організація враховувала, що народи СРСР захочуть

³ Рись О. *Наша боротьба і поневолені Московою народи.* – б/м, б/р. – С. 5.

⁴ Старух Я. *Боротьба з Московою.* – б/м, 1941. – С. 31.

⁵ Полтава П. *Елементи революційності українського націоналізму // Літопис Української Повстанської Армії.* – Торонто-Львів, 1996 – Т. 24. – С. 447.

⁶ *Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: В 2 ч. / Упоряд. І.О.Кресіна, О.В.Кресін, В.П.Ляховський, В.П.Панібудьласка; За ред. В.Ф.Панібудьласки.* – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – С. 269.

⁷ *ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій та інших документів з боротьби (1929–55 рр.): Збірник документів.* – б/м.: Вид-во ЗЧ ОУН, 1955. – С. 21.

скористатися можливостями війни, щоб активізувати свою боротьбу за визволення, незалежно від того, будуть чи ні боротися українці. В зв'язку з цим ОУН виступила за налагодження співпраці з антирадянськими силами, що мало стати передумовою успіху у спільній боротьбі⁸. ОУН на початку 1940 року наголосила на важливості налагодити співпрацю з такими народами: прибалтійськими народами, фінами, білорусами, кавказькими народами та народами Туркестану⁹. Стверджувалося, що за їхньої активної боротьби та координації зусиль можна буде знищити Радянський Союз і проголосити національні незалежні держави.

ОУН, заманіфестувавши на початку Другої світової війни ідею необхідності створити фронт спільної боротьби поневолених радянським тоталітаризмом народів, визначила час початку організації збройної борні поневолених народів. Це, згідно з етнонаціональною концепцією ОУН, мало статися одразу після початку спільних змагань українського народу окупантів¹⁰, тому що ОУН потребувала в тій справі допомоги “реальних сил”, а не лише котроїсь держави, яка, маючи структуровану і зміцнену державну систему, могла використати у своїх цілях український визвольний рух не зважаючи на його інтереси. З цієї метою було вирішено розгорнути власну боротьбу українського народу спільно з боротьбою інших поневолених радянським тоталітаризмом народів. У результаті цього, під час розгортання збройних дій на території України повстанські відділи ОУН мали приймати в свої лави представників поневолених радянським тоталітаризмом народів і надавати їм усіляку допомогу й опіку. Водночас наголошувалося, що з цих осіб потрібно творити окремі відділи на основі національної ознаки¹¹. Тобто ОУН виступила за створення чужонаціональних загонів при українському визвольному русі вже перед початком німецько-радянської війни.

У роки німецько-радянської війни ОУН надалі виступає за зміцнення співпраці між поневоленими народами. В той же час ОУН закликає вести боротьбу не лише проти комуністичного СРСР, а й проти нацистської Німеччини. Таку позицію ОУН викликав виступ нацистів проти незалежності України. Усвідомивши, що Гітлер не змінив своїх планів щодо майбутнього Східної Європи, зокрема України, ОУН розпочала боротьбу проти нацистського і радянського тоталітаризмів, оскільки вони були однаково ворожі народам сходу Європи, бо несли їм колоніальне поневолення¹². Ці дві тоталітарні держави, як вказувала ОУН, ведуть

⁸ Рись О. *Наша боротьба і поневолені Москвою народи.* – С. 5.

⁹ *Там само.* – С. 10.

¹⁰ Максим Орлик. *Ідея і чин України.* – б/м, 1941. – С. 123.

¹¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 20.

¹² *Там само.* – Спр. 38. – Арк. 2.

боротьбу за світове панування, за створення власної концепції політичної побудови світу – комуністичної концепції світового інтернаціоналу й нацистської концепції так званої “Нової Європи”. Ідеї цих концепцій діаметрально протилежні з ідеєю самовизначення націй, через що поневолені народи не скинуть із себе статусу поневолення і гноблених, навпаки – він буде посилений. Так, ОУН стверджувала, що і СРСР, і Німеччина намагалися використати народи Європи та Азії у своїх загарбницьких цілях за допомогою фальшивої пропаганди начебто вони борються за визволення поневолених народів.

З огляду на це, стверджувалося, що поневолені народи могли “або відмовитися від своїх самостійницьких аспірацій і тим самим стати жертвою одного з двох воюючих тоталітаризмів, або включитися у фронт боротьби проти обох тоталітаризмів – Москви і Берліна. Третьої можливості немає”¹³. Розуміючи ситуацію, ОУН закликала всіх представників поневолених народів виступати проти наборів у так звані національні легіони при німецькій армії або, коли вже такі частини існують, переходити зі зброєю в руках на бік українського визвольного руху. Водночас також заклиалося не йти в Червону армію чи в партизанські загони, а коли вже в них перебуваєш – залишати їх і переходити на бік революційних сил поневолених народів. Тобто розгортати відкритий опір імперіалістам.

За час Другої світової війни ОУН піддала корекції плани щодо перспектив розгортання спільної визвольної боротьби поневолених народів. Перед початком і в перші тижні німецько-радянської війни ОУН твердила, що поневолені народи отримають визволення внаслідок розгрому СРСР Німеччиною, за активної участі національних визвольних рухів. Надалі ОУН вказувала, що сприятливі умови для визволення забезпечить ослаблення Німеччини і СРСР, оскільки сприятиме посиленню визвольного руху поневолених народів. Після розгрому Німеччини на східному фронті – ідеологи ОУН стали вважати, що чим “далі більшовики будуть йти на Захід, то більше посилюватиметься революційний рух поневолених народів СРСР”, адже вони з наступом на Європу втратять вплив у національних республіках¹⁴. Із закінченням Другої світової війни ОУН стала стверджувати, що повстання в національних республіках СРСР може розгорнутися за умови початку з боку держав Заходу війни проти Радянського Союзу¹⁵. Таким чином політичні обставини впливали на плани ОУН. У

¹³ Миколенко І.М. Цілі і методи німецької імперіалістичної політики на окупованих теренах // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто, 1978. – Т. 1. – Кн. 1.: Початки УПА: Док. і мат. – С. 99.

¹⁴ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 342. – Арк. 10.

¹⁵ Там само. – Спр. 339. – Арк. 26.

підсумку ОУН не вдалось утворити дієвого фронту спільної боротьби поневолених народів, хоча передумови його створення було закладено.

Слід зазначити, що хоча твердження ОУН про загальне повстання поневолених народів проти СРСР мало призвести до створення незалежних держав, не реалізувалося, однак воно було і залишилося на тривалий період актуальним, адже зроблені ОУН впродовж війни передбачення щодо особливості розгортання політичних подій не були позбавлені рації. Більше того, ОУН уже в середині ХХ сторіччя вказала, що однією з причин розвалу Радянського Союзу стане національно-визвольна боротьба народів Східної, Південно-Східної Європи, Кавказу і Середньої Азії.

Нацистські і комуністичні владні органи добре усвідомлювали значення поневолених народів під час військових дій, тому в їхніх планах було передбачено використати цей фактор у своїх загарбницьких цілях. На початку німецько-радянської війни нацисти безпосередньо використали невдоволення комуністичним режимом у національних республіках СРСР. Однак згодом нацисти відкинули таку політику загрозування з поневоленими народами, показавши дійсні свої плани щодо них. Це призвело до краху сподівань цих народів на підтримку Німеччини, а відтак до боротьби з нею. Численні поразки німецької армії на східному фронті змусили нацистське керівництво переглянути етнонаціональну політику. На це також вплинула активна визвольна боротьба поневолених ними народів Європи, зокрема на території України, де на той час ОУН вже стала формувати фронт боротьби поневолених нацистським і радянським тоталітаризмами народів. Тому нацистська влада взялась організовувати численні національні частини при німецькій армії. Водночас було створено так званий Комітет визволення народів Росії на чолі з генералом Власовим. Тобто нацистське керівництво прагнуло повернути підтримку поневолених народів і нейтралізувати з допомогою цього комітету дії визвольних рухів, спрямовані на координацію боротьби поневолених народів.

Український визвольний рух виступив проти таких заходів німецької влади. Закордонне представництво підпільного уряду воюючої України – Української Головної Визвольної Ради (ЗП УГВР) у своєму комюніке категорично засудило німецьку політику щодо націй Сходу Європи, зокрема “акцію Власова”. У документі зазначалося, що український народ виявляє солідарність з іншими народами Європейського Сходу в боротьбі за незалежність і свободу проти всіх імперіалізмів¹⁶.

Комуністична верхівка СРСР використала терористичну політику нацистів на окупованих ними землях проти них самих. Крім того, вона

¹⁶ Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. – Париж-Нью-Йорк-Львів: НТШ у Львові, 1993. – С. 448.

усунула з активного вжитку інтернаціональні ідеологеми, зробивши ставку на ідеї російського патріотизму. Тобто в боротьбі проти нацистської Німеччини комуністична влада СРСР стала опиратися на російський народ як на силу, що має захистити і зберегти чинний режим і тоталітарну державу. Водночас з уваги не випускали гасел, що закликали до єдності і братерства народів СРСР. У реалізації цієї політики для комуністичної влади були небезпечними заходи українського визвольного руху, спрямовані на створення фронту спільної боротьби поневолених радянським тоталітаризмом народів. Адже коли на тому етапі цей фронт ще не становив реальної сили, то в перспективі все могло змінитися.

Отож і для нацистської Німеччини, і для комуністичного СРСР дії ОУН стосовно утворення фронту спільної боротьби поневолених нацистським і радянським тоталітаризмом народів становили небезпеку. Адже вони могли викликати посилення національного незадоволення поміж народів, які перебували під владою цих тоталітарних режимів, що наражало самі режими на додаткові зусилля для ліквідації національно-визвольних рухів, а то й могло загрожувати цілісності цих держав.

Висуваючи гасло необхідності створити визвольний фронт, ОУН розробила відповідну концепцію: 1) основою спільного фронту є подібність становища, боротьба проти спільного ворога та спільність мети кожного народу; 2) спільний фронт не вимагає від жодного народу зречення чи обмеження мети його визвольних змагань, а навпаки забезпечує підтримку з боку інших народів; 3) спільний визвольний фронт не спиняє і не обмежує власної ініціативи, оскільки планування протибільшовицької боротьби є прерогативою кожного народу зокрема, тому взаємна допомога і координація дій утримується у таких формах і межах, як це доцільно і вигідно кожному національно-визвольному рухові; 4) спільний фронт не вимагає від жодного народу витрачати його визвольну енергію там, де для його визвольної боротьби це недоцільно. Натомість об'єднання поневолених народів збільшує визвольні сили і вимагає від загарбників вести боротьбу з усіма ними одночасно, не даючи змогу розбити їх поодиночі. Тобто реально збільшується визвольний потенціал поневолених народів і зменшується опір ворога; 5) всі народи у спільному визвольному фронті є рівноправними партнерами із правом суверенітету своїх дій і рішень; 6) всі справи суспільного устрою, господарства, культури тощо – це внутрішні справи кожного народу, які не мають жодного стосунку до спільної платформи співпраці поневолених народів. Таким чином спільний фронт посилює концепцію визволення власними силами і власною боротьбою та робить її прийнятнішою теж для малих народів.

У концепції визвольного фронту поневолених народів також зазначалося, що представники поневолених народів, які перебувають поза межами своєї Батьківщини, на території інших поневолених народів,

мають вступати у лави місцевих визвольних сил, при цьому зберігають певну внутрішню автономію і мають повне право переходити у власний етнічний терен¹⁷. Так, борючись за незалежність інших народів, вони наближатимуть визволення і для своєї Вітчизни.

Одночасно в концепції наголошувалося на важливості уникати будь-яких конфліктів між поневоленими народами аби не допустити взаємного ослаблення, а натомість – посилення основних ворогів. Керівництво українського визвольного руху заявляло, що, виступаючи за ідею побудови національних держав усіх народів на їхніх етнографічних територіях, воно протиставляється і протиставлятиметься всім спробам народів, поневолених нацистським чи радянським тоталітаризмами, загарбувати в цілості або частково українські землі чи землі інших поневолених народів. Таким імперіалістичним намаганням, що ламали єдиний революційний фронт європейських народів, ОУН і УПА прагнули пильно запобігати.

Тобто у фронт спільної боротьби закликали всі поневолені народи, в тому числі і російський, оскільки він зазнавав репресій і утисків нарівні з іншими народами СРСР, а тому також прагнув ліквідувати комуністичний режим, незважаючи на те, що репресивний апарат СРСР складався переважно з представників російського народу. Водночас ОУН зауважувала, що російський народ у значній своїй масі був прийнятий імперіалістичними ідеями і визнавав комуністичний режим за продовжувача ідей Російської імперії. Тому ОУН вказувала, що національні гасла серед загальної маси росіян не буде сприйнято, через що серед них треба піднімати протирежимну боротьбу за політичну, економічну, соціальну й особисту свободу. Цей заклик був проголошений вже в постановах Другого Великого Збору ОУН у квітні 1941 року. У ньому висловлено заклики до росіян виступити проти чинного режиму, який призвів до втрати всіма поневоленими радянським тоталітаризмом народами, в тому числі росіянами, всіх прав та свобод¹⁸. ОУН заявляла, що українці не хочуть воювати проти російського народу, а прагнуть із ним жити в мирі й добросусідстві та виступають за побудову російської держави на етнографічній російській території¹⁹. Водночас ОУН звертала увагу російського народу на той момент, що український визвольний рух поборюватиме тих представників російського імперіалізму, які виступають проти незалежності України та інших поневолених народів.

Отож, співпраця між народами мала базуватися на взаємодопомозі, а не на “хворобливому месіанстві”, ані на “зарозумілому імперіалізмові”, адже в її основу було покладено взаємні, а zarazом для справи дер-

¹⁷ Рись О. *Наша боротьба і поневолені Москвою народи.* – С. 9.

¹⁸ ОУН у світлі постанов Великих Зборів і Конференцій... – С. 42.

¹⁹ Горновий. Чому ми в нащій боротьбі ставимо на власні сили // *В його ж: Ідея і чин: 36 творів* – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Вид-во т-ва колишніх воїнів УПА, 1968. – С. 153.

жавності кожного народу корисні інтереси. А це перш за все бажання створити власні незалежні національні держави.

Основними політичними діями спільного фронту було визначено: 1) налагодити зв'язки і співпрацю між поодинокими національно-визвольними організаціями і рухами для взаємної підтримки і допомоги; 2) узгодити політичну платформу, як підставу спільних політичних дій і виступів; 3) створити міжнаціональну організацію національно-визвольних рухів; 4) організувати спільні антиокупаційні акції, з участю різних національних сил і груп на рідних землях та в різних країнах; 5) організувати спільні зовнішньополітичні акції і виступи на протидію імперським впливам та на знак солідарної постави всіх поневолених народів; 6) поширювати в кожному народі зацікавлення до визвольної боротьби інших, союзних народів і засвідчувати симпатії до них відповідним реагуванням у власній політичній діяльності; 7) налагодити порозуміння між національно-визвольними організаціями і центрами народів-сусідів для урегулювання спільних проблем так, щоб уможливити і зміцнити співпрацю цих народів.

В концепції фронту спільної боротьби поневолених народів також було заманіфестовано ідею творення нового політичного ладу в світі, який базуватиметься на національному принципі. Характерною особливістю такого принципу була побудова національних держав усіх народів на їхніх етнографічних територіях. Цей лад, згідно з твердженням ОУН, мав кардинально відрізнятись від наявної побудови світу на принципі “вільсонізму” з його “подвійними стандартами” стосовно до поодиноких народів. У новій політичній побудові, яка мала постати після розвалу СРСР на території Східної Європи та Азії, а згодом в інших частинах світу, всі народи мали отримати можливість будувати власні держави на основі рівноправності. За твердженням ідеолога українського націоналізму П. Полтави: “Незалежні національні держави є тією єдиною формою політичної організації народу, яка забезпечить йому найкращі умови для всебічного розвитку всіх його духовних і матеріальних сил [...] Система вільних національних держав усіх народів означає не тільки найсправедливішу розв'язку питань міжнародного ладу, але найжиттєвішу, найдостосованішу до дійсності розв'язку цього питання [...] Всякі інші системи, які не враховуватимуть цих природних факторів людського світу завжди будуть не тривкими”²⁰. Так було розроблено ґрунтовну програму політичної діяльності фронту спільної боротьби поневолених народів, що включала принципи майбутньої побудови політичної карти світу та міжнародних відносин, які б мали закласти підвалини миру і стабільності в Східній Європі та Азії, а також в цілому світі.

²⁰ Полтава П. Наше вчення про національну державу // Український націоналіст “Йди за мною”: Зб. Ідеологічних матеріалів. – б/м: Вид-во ОУН, 1995. – С. 78.

Етнонаціональна політика ОУН і УПА в напрямку створення фронту спільної боротьби поневолених народів помітно вплинула на ефективність боротьби українського національно-визвольного руху в роки Другої світової війни. Адже саме завдяки такій доцільній етнонаціональній політиці ОУН і УПА було обмежено боротьбу між українським національно-визвольним рухом і представниками інших поневолених народів, які перебували в складі окупаційних армій на території України. Це закладало основи дружби і взаємодопомоги між різними націями та вело до посилення спільних зусиль у боротьбі за незалежність народів. Таким чином, хоча ОУН не вдалося створити реального фронту спільної боротьби поневолених народів на території СРСР, проте було закладено сприятливі передумови для цього. Підвалини фронту стали основою подальшої співпраці представників поневолених народів в еміграції та діяльності визвольних рухів різних народів, які боролися за своє державне визволення на території Радянського Союзу.

Відносини з іншими народами, державними структурами чи визвольними рухами різних народів ОУН намагалася здійснювати на основі рівноправності сторін. Більше того, критерієм для налагодження відносин ОУН з цими чинниками було їхнє визнання права українців на самовизначення. Тут варто відзначити, що ОУН з тактичних причин могла налагоджувати контакти чи вести переговори з ворожими до себе силами або такими, що офіційно не заявили своєї позиції щодо незалежності України. Однак такі зв'язки були нетривалими, оскільки ґрунтувались на політиці використання іншої сторони, а не на взаємодопомозі.

ОУН прагнула налагоджувати відносини з усіма країнами і народами, які або позитивно ставляться до української визвольної боротьби і готові її підтримувати, або лише не заперечують проти створення Української держави. Особливий наголос було зроблено на необхідності встановити зв'язок із поневоленими радянським і нацистським тоталітаризмами народами. Адже їх ОУН вважала природними союзниками, тому що вони були зацікавлені в знищенні імперіалістичного впливу і Москви, і Берліна задля створення власних незалежних держав.

ОУН, виступаючи за тісний контакт із поневоленими народами, прагнула створити фронт спільної боротьби поневолених народів проти комуністичного й нацистського тоталітарних режимів. Відтак, вона виступала противником будь-якої боротьби між поневоленими народами. Тут слід відзначити, що ОУН розрізняла окремих народ як спільноту та шовіністично налаштованих його представників. Тому, виступаючи проти носіїв того чи того імперіалізму, не боролась проти окремого народу, отже, засуджувала будь-які вияви шовінізму та імперіалізму серед представників поневолених народів.